

JAK PŘIPRAVIT A REALIZOVAT VÝZKUM V BAKALÁŘSKÉ PRÁCI

Kateřina Trnková

ÚVOD

Dalším stupněm ve vědecké přípravě vysokoškolských studentů je zpracování bakalářské diplomové práce, která je podmínkou pro ukončení prvního cyklu vysokoškolského studia. Na Ústavu pedagogických věd je možné volit mezi dvěma variantami bakalářské práce, a to mezi teoreticko-empirickou a teoreticko-aplikační bakalářskou prací. Jak lze obě varianty charakterizovat, co musí obsahovat a jak mají být formálně upraveny, si můžete přečíst ve *Standardu pro písemné práce k bakalářské zkoušce*, který najdete v příloze č. 2. Studenti nejčastěji volí typ teoreticko-empirické bakalářské práce, ve kterém má klíčové místo výzkumný projekt realizovaného empirického šetření. Vzhledem k tomu, že *Standard* nekonkretizuje všechny dílčí náležitosti, které má výzkumný projekt ve zmíněném typu práce mít a nezmiňuje se ani o procesu jeho přípravy a realizace, věnujeme této problematice následující kapitole²⁴.

Cílem kapitoly je popsat proces realizace empirického výzkumu v bakalářské práci, a to od volby tématu a konzultanta až po psaní analytické zprávy. Zaměříme se především na obsah výzkumného projektu a vybrané praktické aspekty jeho realizace.

VÝBĚR TÉMATU

Odrazovým můstkem celého procesu tvorby bakalářské práce je volba tématu. Na rozdíl od práce ročníkové musí jít o téma, které lze výzkumně zkoumat – lze je nějakým způsobem měřit. Ptejme se proto:

Je moje téma či jev, o který se zajímám, empiricky zkoumatelné?

Dokáži zúžit výzkumné pole tak, abych mohl výzkum zrealizovat? Vyskytuje se reálně v České republice?

Jací lidé, nebo jaké dokumenty či data tvoří potenciální výzkumný vzorek? Jsou pro mě dostupní?

²⁴ Jak je zřejmé, v tomto případě se jedná kapitole, která svým zaměřením navazuje na téma psaní ročníkových prací, tak jako bakalářská práce obvykle navazuje na kurz ročníkových prací.

Cvičení č. 1

Z níže uvedených témat vyberte ta, která byste si mohli zvolit pro psaní bakalářské práce. Svou volbu zdůvodněte, a to i v případě, že téma nepovažujete za vhodné (řešení najdete na konci kapitoly).

1. Vliv učitelova hodnocení na sebepojetí žáka.
2. Strategie základních škol k udržení optimálního počtu žáků.
3. Vliv používání znakování u batolat na rozvoj řeči.
4. Mezigenerační učení ve volnočasových centrech.
5. Faktory ovlivňující pracovní úspěšnost osob s tělesným postižením
6. Romští žáci na ZŠ

Při volbě tématu vám může pomoci znalost dané tematiky nebo širěji disciplíny, do které spadá, případně dřívější zkušenost s ní. Pokud nic takového nemáte a v hledání tématu vám nepomáhá ani čtení odborné literatury, můžete nahlédnout do *Informačního systému MU* (www.is.muni.cz), kde najdete *Rozpis balíků bakalářských prací* pro naše pracoviště. V těchto *Balících* najdete přehled témat bakalářských prací vypisovaných jednotlivými pracovníky Ústavu, a to včetně jejich obsazenosti a můžete si některé z nich vybrat.

VOLBA KONZULTANTA A SPOLUPRÁCE S NÍM

Celým procesem psaní a realizace bakalářské práce vás provází konzultant. Každý student má právo konzultanta mít a je obvyklé, že se spolu scházejí pravidelně nejméně dva semestry.

Základním kritériem pro volbu konzultanta je jeho odborné zaměření. Pokud si nejste jisti, jak jsou jednotliví pracovníci Ústavu odborně profilováni, nahlédněte do Elfového kurzu *Ročníkových prací*, kde je každoročně aktualizován seznam konzultantů a jejich odborného zaměření. Kromě zde jmenovaných konzultantů mohou vaši bakalářskou práci vést i docenti a profesori ÚPV. Jejich profilaci jednoduše odvodíte z jejich publikační a výukové činnosti.

Máte-li vybráno, kontaktujte potenciálního konzultanta s žádostí o spolupráci a seznamte ho se svou základní představou o tématu a jeho řešení. Konzultant není povinen téma vymýšlet, proto je třeba přijít s nějakým návrhem (může jich být i více). Jeho úlohou však je pomoci vám posoudit, zda jde o téma realizovatelné a za jakých

podmínek. Nezáskáte-li konzultanta napoprvé, zkoušejte dále. Řada pracovníků Ústavu se svými odbornými zájmy překrývá a řada má také rozhled i v problematice, kterou se aktivně nezabývá. Je jistě výhodou mít konzultanta, který je dobře zorientován ve věcné problematice vaší bakalářské práce, neboť vás může navést na odborné zdroje. Nicméně klíčovou úlohou konzultanta je posuzovat kvalitu textu a metodologický postup, jde tedy o obecnější dovednosti, které lze v podstatě uplatnit v případě jakéhokoliv tématu, a proto nemusíte být zklamaní, když vaši bakalářskou práci vede někdo, kdo nemá k vašemu tématu zrovna blízko.

Co od konzultanta očekávat?

Hlavní úlohou konzultanta je posuzovat vaši vlastní práci a pomáhat vám. Avšak jste to vy, kteří píšete bakalářskou práci a kteří musíte být iniciativní. Je tedy třeba chodit na konzultace s jasnou představou, co jste udělali (poslat to předem v domluveném čase a struktuře konzultantovi), v čem nemáte jasno a co potřebujete řešit. Nastane-li např. nejasnost, jak formulovat cíl práce nebo jak celou práci strukturovat (obsah), je dobré ke konzultaci připravit několik návrhů (řekněme tři) a pokusit se zformulovat argumenty pro výběr každého z nich. Tento proces pomůže vám, protože vás nutí dané věci promýšlet, a pomůže i při samotné konzultaci – je jasné, nač se zaměří, jaké argumenty se zvažují a co už jste sami vzali v úvahu.

Konzultant dále hraje roli prvního, kritického čtenáře. Má za úkol upozornit vás, zda je v textu vše, co tam být má, posoudí kvalitu práce se zdroji, přítomnost autorského hlasu, tematické linky či logiky textu, hlídá jeho proporce atd. Může vás upozornit na relevantní odbornou literaturu a její zdroje.

Konzultant posuzuje i návrh výzkumného projektu. Kontroluje správnost použitých metod ve vztahu k výzkumnému problému, etiku výzkumu, analytické postupy. Pomáhá s tvorbou výzkumného nástroje (nebo s jeho získáním), může zprostředkovat vstup do terénu.

Řada konzultantů pomáhá svým studentům i tím, že jasně formuluje dílčí úkoly, které vedou ke zpracování bakalářské práce a termíny jejich plnění. Konzultanti mohou rovněž organizovat společné diplomové semináře, ve kterých si studenti společně oponují své návrhy a řeší obecnější problémy, s kterými se potýkají.

V celém procesu konzultování se společně hledá optimální cesta, jak uchopit téma textu a jak jej zpracovat, přičemž jde hlavně o to zvyšovat kvalitu vznikající diplomové práce.

Co není úkolem konzultanta

Konzultant není povinen vymýšlet něco za studenty (názvy prací, formulovat cíle či závěry, navrhnout alternativní strukturu), když zjistí, že vaše návrhy jsou nevyhovující. Je to dáno povahou úkolu – jde o váš úkol, konzultant již svou bakalářskou práci napsal. Je dobré vzít v úvahu i to, že je zaměstnán řadou dalších konzultací a v řadě případů není ani možné neustále generovat vhodné návrhy. Neznamená to, že by vám konzultant v tomto směru žádné návrhy nedal nebo vám nepomohl, nicméně hlavní návrhy musíte formulovat vy.

Příklad č. 1

Vymyslet dobrý název práce je někdy náročné, název často vzniká až na samotném konci celé práce, kdy už je vše hotovo. V odborném textu je běžné volit věcné názvy, i když někdy mohou působit suše, avšak nalézt vhodnou metaforu nebo přiléhavou slovní hříčku nemusí být snadné. Podstatná je výstižnost (která spočívá v pojmenování obsahu/ tématu) a také přiměřená délka názvu. Nemůžete-li se „vejít“ do stručného názvu, můžete použít i podtitul, který vysvětlí blíže téma práce.

Dobré názvy ročníkových nebo diplomových prací:

- Virtuální učitel? Vývoj role učitele ZŠ v moderní společnosti (název s podtitulem)
- Sociální vlivy působící na agresivitu dětí
- Senior jako dobrovolník
- Můj život s autikem: Kvalita života matek pečujících o dítě s autismem (název s podtitulem)

Špatné názvy ročníkových nebo diplomových prací:

- Přístup učitele k žákovi ve waldorfské pedagogice a možné využití jeho prvků v běžné škole
- Zachycení názorů sociálních pracovníků na vykonávání jejich profese v prostředí nestátní neziskové organizace Charita České republiky na území ACHO
- O proměně myšlení začínajících lektorů vlivem studia
- Co se musí naučit osoby, které pečují o osobu blízkou v seniorském věku

Ve všech případech jde o názvy studentských prací, které byly obhájeny a jsou tedy reálné.

Konzultant není povinen podřizovat se vašim časovým možnostem. To je třeba vzít v úvahu zejména při závěru psaní bakalářské práce, kdy je obvykle hodně textů na čtení a řada dalších studentů ve stejné fázi jako vy. Obdobně je vhodné respektovat dovolené v době svátků a prázdnin během roku. Rozvrhnout si celou práci na textu a výzkumu předem je důležité. Chcete-li například jít ke státnicím v jarním semestru, počítejte s termínem odevzdání na konci dubna. To znamená, že nejpozději na konci ledna už musíte mít napsanou celou teoretickou část textu a mít zpracovaný výzkumný projekt, abyste mohli v únoru až březnu sebrat data (to může trvat i několik týdnů), zpracovat je a v dubnu dopsat závěr, diskusi, zkonzultovat to a udělat korektury a úpravy textu pro tisk.

Obecnější poznámky k procesu konzultování

- Ujistěte se, zda rozumíte výhradám či návrhům, které se při konzultacích objevily;
- Ptejte se i opakovaně, parafrázujte závěry konzultace, abyste měli jasno, kam směřovat svou další práci;
- Dělejte si poznámky, konzultace jsou někdy dlouhé ☺;
- Respektujte doporučení a požadavky vašeho konzultanta, zpravidla jsou podepřeny zkušeností;
- Pokud se s návrhy neztotožňujete, požádejte o jejich zdůvodnění;
- Mají-li být konzultace produktivní, je třeba, aby si obě strany naslouchaly a vzájemně si rozuměly, snažte se i vy vyjadřovat jasně;
- Na konzultace chodte připraveni, abyste nemařili svůj i konzultantův čas.

PŘIHLÁŠENÍ SE K TÉMATU, ZÁPIS DIPLOMOVÉHO SEMINÁŘE

Máte-li téma bakalářské práce a konzultanta, který vás bude vést, je třeba téma zapsat do Informačního systému MU. Téma musí vypsát konzultant do svého *Balíku prací* a vy se k němu následně přihlásíte. Bez domluvy s konzultantem nemá v podstatě smysl se k některému z témat vypsanych v *Balících* hlásit, neboť je třeba si vzájemně vyjasnit představy o zpracování tématu. Téma bakalářské práce je nutné mít zapsané nejméně dva semestry před předpokládaným odevzdáním bakalářské práce.

Její zpracovávání probíhá typicky ve dvou semestrech, v podzimním se obvykle zpracovává teoretická část textu, v jarním se realizuje empirický výzkum. Samotný kurz *Diplomový seminář k bakalářské práci* si můžete zapsat v jednom z těchto semestrů (podle vaší potřeby), požadavky na jeho ukončení konzultujte vždy s vaším konzultantem.

ZPRACOVÁNÍ TEORIE

Teoreticko-empirická práce, jak napovídá název, se skládá ze dvou, relativně rovnocenných částí. První z nich bývá nazývána teoretická a jedná se o odborný text objasňující a diskutující současné vědecké poznání o zvoleném tématu. Jak napsat tuto část textu se studenti učí již v průběhu kurzu *Ročníkových prací* a této problematice je věnována většina tohoto studijního textu, proto ji necháme stranou.

Při zpracovávání bakalářské práce se začíná tzv. „psaním teorie“ proto, že to studentům napomůže se v dané problematice dobře zorientovat a také zpřesnit téma, obsah a metodologii výzkumného projektu. Tomu se budeme věnovat nyní.

VÝZKUMNÝ PROJEKT A JEHO NÁLEŽITOSTI

Výzkum je velmi systematická a cílevědomá činnost. Znamená to, že musí být dobře promyšlen a naplánován. Ale musí být také transparentní a kontrolovatelný (ve smyslu jasnosti, logiky a správnosti jednotlivých kroků), a to podle stavu současného vědeckého poznání. Za tím účelem vzniká výzkumný projekt, ve kterém autoři výzkumu zveřejňují své cíle a postupy a poskytují je tím k diskusi odborné veřejnosti. Podívejme se nyní, co musí nezbytně obsahovat.

Cíl v podobě výzkumné otázky

Tak jako při psaní textu, tak při přípravě výzkumného šetření musíme mít jasno v tom, co je naším cílem. V případě výzkumu jde o to konkrétně pojmenovat, co chceme zjistit. Proto je nutné formulovat cíl v podobě výzkumné otázky. Dobrá výzkumná otázka pojmenovává klíčové proměnné (konstrukty), které budou sledovány a vztahy mezi nimi.

Příklad č. 2 : Rozlišování výzkumného tématu a výzkumné otázky

Je dobré nezaměřovat výzkumnou otázku s tématem či předmětem výzkumu!

Téma: Role rodičů jako sociálních a výchovných partnerů školy.

Hlavní výzkumná otázka: Jaká je role rodičů jako sociálních a výchovných partnerů školy?

Předmět výzkumu: a) Chování škol vůči rodičům a představy o nich (komunikační a informační kanály, očekávání školy vůči rodičům, reflexe vztahu školy k rodičům atd.) b) Reflexe vztahu rodičů ke škole, jejich očekávání i reálného chování ke škole.

Uvedený příklad prezentuje hlavní výzkumnou otázku, která je položena poměrně široce a nabízí úvahu, co vše bude obsahem takto zaměřeného výzkumu²⁵. I v bakalářské práci musí zaznít hlavní výzkumná otázka zastřešující vaše výzkumné téma. Úkolem výzkumníka je však dále hlavní výzkumnou otázku konkretizovat a výzkumný problém zúžit, a to pomocí specifických výzkumných otázek. Ty pojmenovávají jednotlivá dílčí témata a dílčí cíle výzkumného projektu. Jejich počet se obvykle odvíjí od rozsahu výzkumu. V případě bakalářských prací se může pohybovat mezi dvěma až pěti otázkami.

Příklad č. 3 Konkretizace zaměření výzkumu pomocí specifických výzkumných otázek

Hlavní výzkumná otázka: Jaká je role rodičů jako sociálních a výchovných partnerů školy?

Specifické výzkumné otázky:

1. Jaká role se ve školách připisuje rodičům? Jak je tato role definována?
2. Do jaké míry lze hovořit o výchovném partnerství a do jaké míry o sociálním partnerství mezi školou a rodiči?
3. Jakou roli ve vztahu ke škole připisují sami sobě rodiče?

Cvičení:

K uvedenému výzkumnému problému navrhňte další možné výzkumné otázky.

²⁵ Uvedené příklady čerpají z tříletého výzkumného projektu Postavení rodičů jako výchovných a sociálních partnerů školy (GA ČR 406/01/1077), který zkoumal danou problematikou v různých prostředích a různými perspektivami, řadou metod a technik. Proto je výzkumná otázka postavena poměrně široce.

Je dobré, aby výzkumník zdůvodnil volbu specifických výzkumných otázek, tedy zúžení výzkumného problému na dílčí témata. Tím dává najevo, že nejde o nahodilý výběr, ale o promyšlený krok, který by měl korespondovat s teoretickou reflexí problému.

Výzkumné otázky odpovídají tomu, jakou výzkumnou metodologii v rámci výzkumného tématu volíme. V zásadě studenti volí mezi dvěma možnostmi. První je kvantitativně zaměřený výzkum, který pracuje s daty v podobě čísel, proto potřebujete větší výzkumný vzorek (nejméně 100 respondentů) a data zpracovává základními statistickými postupy. Druhou možnou volbou je výzkum kvalitativní, který pracuje s daty ne-numerické povahy (typicky jde o texty, například o přepisy rozhovorů s respondenty²⁶) se snahou nalézt v nich, prostřednictvím ověřených analytických postupů (v případě bakalářských prací otevřeného kódování), skryté pravidelnosti, významy, které by bez systematické analytické práce nebyly předem zřejmé. Rozhodování o metodologii probíhá zpravidla při volbě tématu, neboť do značné míry koresponduje s jeho uchopením.

Metodologický postup a jeho zdůvodnění (nástroj a operacionalizace)

Po té, co zformulujeme výzkumnou otázku, je třeba pojmenovat použitou metodologii²⁷, případně výzkumný design²⁸ či metodu.

Při využití kvantitativní metodologie

Realizujeme-li tedy kvantitativní výzkum např. pomocí písemného dotazování nebo strukturovaného pozorování, uvedeme to do pasáže o metodologii. V tomto případě je třeba rovněž uvést, jak pro účely výzkumu operacionalizujeme klíčové koncepty (včetně propojení jednotlivých konceptů s položkami dotazníku), s kterými pracujeme a jak je měříme. Je možné zdůvodnit i volbu typu proměnných ve vztahu k zamýšlené analýze dat.

26 Avšak může jít i o videonahrávky, fotografie, výtvořky respondentů atd.

27 Kvantitativní nebo kvalitativní.

28 Rozlišování mezi výzkumným designem a metodou není v českém pedagogickém výzkumu příliš rozšířené. Použit lze jednu z možností a odkázat se na zdroj, který je pro vás vodítkem tohoto rozlišení.

Příklad č. 4 (z diplomové práce)

Následující část dotazníku (otázky 6–28) se zaměřuje na užívání copingových strategií (způsobů zvládnání a prožívání) respondentů, kdy jednotlivé copingové strategie jsou testovány ze dvou hledisek: Z pohledu míry zastoupení tzv. pozic přežití celkově obranných strategií (usmířující, obviňující, pasivně agresivní, rušící a rozumující) a kongruence (přímé komunikace) ve zvládnání a prožívání respondentů a z pohledu četnosti využití jednotlivých obranných komunikačních strategií. V této části dotazníků (otázky 6–28) lze měřit míru kongruence u všech otázek. Odpovědi na otázky 6–28 jsou zaznamenávány na šestibodové škále, která měří frekvenci daného zvládnání a prožívání respondenta ve vzorové situaci:

1	2	3	4	5	6
nikdy	zřídka	někdy	často	velmi často	vždy

....

Dále jsou otázky v druhé části dotazníků (otázky 6–28) rozděleny podle toho, kterou obrannou komunikační pozici prověřují. Každá ochranná copingová strategie (komunikační pozice) je v dotazníku zastoupena jednou otázkou hlavní a jednou kontrolní, což nám umožňuje změřit, kterou z pozic přežití respondenti nejčastěji používají. Identifikace nejčastěji využívané ochranné strategie u jednotlivých skupin respondentů sice nijak neovlivňuje výsledky předkládaného výzkumu, ale pro samotnou lektorskou činnost, respektive pro možnost další evaluace kurzu „Sebeúcta – Řekni to přímo“, který i nadále realizuji v různých prostředích a se zaměřením na odlišné cílové skupiny, má velký význam a věřím, že mi sesbíraná data umožní do budoucna další prohloubení tématu.

Rozdělení otázek podle ochranných copingových strategií:

- **Usmířující KP: ot. č. 8, 12**
- **Obviňující KP: ot. č. 10, 20**
- **Rušící KP: ot. č. 18, 24**
- **Rozumující KP: ot. č. 14, 21**
- **Pasivně agresivní KP: ot. č. 11, 26**

Obě ukázky pochází z diplomové práce Jeanne Štelclové *Kongruence vysokoškolských studentů. Posilování míry kongruentního zvládnání* (s. 58, resp. s. 60) obhájené na ÚPV v roce 2013. Autorka v kapitole o operacionalizaci vysvětluje, jaké klíčové koncepty měří a jak, a které položky v dotazníku jsou s nimi spojeny.

Při použití kvalitativní metodologie

I v případě použití kvalitativní metodologie je třeba uvést, s jakým nástrojem jste pracovali a proč. Šlo o záznamový arch, tazatelské schéma...? Jak jste s tímto nástrojem pracovali? Kdo dělal záznamy a jak? Šlo o strukturovaný nástroj, který byl ve všech případech použit stejně, nebo se s ním v průběhu výzkumu pracovalo pružně? Které jevy byly sledovány prostřednictvím jednotlivých položek? Obdobně jako u dotazníku, kde propojujeme operacionalizaci konstruktů s jednotlivými položkami dotazníku, je vhodné uvést, které tazatelské otázky sytily odpovědi na jednotlivé specifické výzkumné otázky. Konkrétní nástroj se vkládá do přílohy.

Příklad č. 5

HVO1: Jaký význam má mezigenerační učení pro organizátory mezigeneračních kurzů a aktivit ve volnočasových centrech a domech dětí a mládeže?

SVO1: Jaké názory vyjadřují organizátoři mezigeneračních kurzů a akcí na mezigenerační učení?

TO1: Jak rozumíte pojmu mezigenerační učení?

TO2: Kde všude se můžete podle vás učit?

TO3: Máte pocit, že se něco učíte?

SVO2: Jaké jsou důvody pro vznik mezigeneračních kurzů nebo akcí?

TO4: Kdy jste poprvé pořádali nějaké mezigenerační kurzy/akce?

TO5: Co je nebo bylo hlavním důvodem, impulzem k jejich vzniku?

TO6: Ztotožňujete se s těmito kurzy?

TO7: Jaký je profil účastníků těchto aktivit?

TO8: Jaké jsou podle vás důvody, které vedou prarodiče a rodiče účastnit se kurzů či aktivit společně s jejich dětmi?

TO9: Co podle vás přináší prarodičům a rodičům účastnit se mezigeneračních kurzů/aktivit se svými dětmi a vnoučaty?

TO10: Co podle vás přináší dětem účastnit se mezigeneračních kurzů/aktivit se svými prarodiči a rodiči?

....

Ukázka je z diplomové práce Jitky Rybníčkové *Mezigenerační učení ve volnočasových centrech a domech dětí a mládeže* obhájená na ÚPV v roce 2013.

Na rozhodnutí autora záleží, zda již do této pasáže zahrne i základní reflexi výzkumného nástroje. Ta se obvykle týká toho, jak se s ním pracovalo (výzkumníkovi nebo respondentům), které položky byly problematické a proč, jak dlouho trvalo jeho vyplnění atd. Podobná pasáž může být řazena i samostatně anebo může být součástí pojednání o vstupu do terénu. V tomto případě nelze mluvit o jednom, závazném „mustru“, ale je potřeba na danou reflexi nezapomenout. Dostojíte tak nárokům na transparentnost a také dáte najevo, že jako výzkumník a autor máte určitý nadhled či kritický odstup od realizované práce a jste si zpětně vědom, která místa ve výzkumu mohla být citlivá a proč. Můžete se pochopitelně i zamyslet nad tím, jaké řešení by bylo vhodnější využít.

Nezapomeňte, že výzkumný nástroj musí být součástí příloh a k obhajobě přineste i vyplněné výzkumné nástroje (pozorovací archy, dotazníky atd.) k případnému nahlédnutí.

Výzkumný soubor a jeho získání

Další podstatnou součástí výzkumného projektu je vysvětlení kdo nebo co tvoří váš výzkumný soubor a také proč. Je vhodné začít vymezením cílové skupiny a následně úžeji základního souboru, kterého se týká váš výzkumný problém. I když nemáte ambici na tyto skupiny zobecňovat své výsledky, musíte dát najevo, že víte, koho by se v takovém případě týkaly. Při vymezení základního souboru navíc pojmenujete klíčové charakteristiky aktérů či jevů, které jsou podstatné pro to, aby se stali součástí výzkumu.

Respondenty můžete charakterizovat jejich:

- profesí a délkou praxe (učitelé 2. stupně ZŠ, nejméně tři roky praxe);
- sociální rolí (matka/otec nejméně tří dětí);
- jinými charakteristikami klíčovými pro váš výzkum (absolvent soukromé SŠ)

Pozorované jevy lze rozlišovat:

- obsahovým zaměřením (hodiny českého jazyka na 1. st. ZŠ);
- uspořádáním pozorovaného jevu (skupinová vs. frontální výuka);
- místem, kde se jev odehrává (veřejné dětské hřiště v periferní části města).

Analyzované dokumenty:

- obsahové zaměření dokumentů (pedagogický časopis);
- cílová skupina, „publikum“ dokumentů (periodika pro rodiče dětí do 3 let);
- typ dokumentu (tištěný, elektronický).

Potenciálních charakteristik je velké množství, zde uvádíme jen některé, jež mohou napovědět, jakým způsobem je možné uvažovat o zařazení dané jednotky do výzkumného souboru. Určující pro výběr je výzkumné téma, které je však možné zužovat tak, abyste byli schopni výzkum s omezenými prostředky realizovat.

Dále pojmenujte způsob výběru vašeho vzorku. Velmi často jsou studenti limitováni ve výzkumu finančně, takže volí dostupné (tím pádem záměrné) výzkumné soubory, což je relevantní, ale jsou případy, kdy je možné být ambicióznější (např. uvažovat o vyčerpávajícím šetření na území okresu, velkého města, organizace). Ve všech případech je třeba uvést, s jakou oporou pro výběr jste pracovali – použili jste veřejný seznam institucí, periodik? Nakolik ho lze považovat za spolehlivý, aktuální, úplný? Využili jste dřívějších kontaktů v daném prostředí?

Vstup do terénu a etika výzkumu

Vstup do terénu je krokem, který je spojen zejména s praktickou stránkou výzkumu. Jde o to, získat přístup do prostředí, ve kterém budete sbírat naše data. Jsou případy, např. při obsahové analýze časopisů, kdy takový přístup sjednávat nemusíte, neboť se budete pohybovat ve veřejně přístupných prostorách.

Ve většině případů je však třeba navázat kontakt s žádoucími organizacemi nebo lidmi, kteří budou našimi respondenty. Mezi obvyklé případy patří vzdělávací, výchovné či poradenské organizace. V takovém případě je obvyklé obracet se na tzv. gatekeepery, kteří nám mohou přístup do organizace (přesněji k žádoucím respondentům či dokumentům) povolit a mohou i upravovat podmínky vašeho pobytu v ní. V případě školských zařízení jimi obvykle jsou ředitelé nebo jejich zástupci, u dalších organizací jimi mohou být kromě ředitelů i programoví manažeři, personalisté či další osoby zodpovídající za management té oblasti organizace, která je předmětem vašeho výzkumu. Není-li vám zřejmé, na koho je vhodné se ve vašem případě vhodné obrátit se svou žádostí o spolupráci, obraťte se na svého konzultanta. Jsou i případy, kdy je přístup k cílovým skupinám podmíněn potvrzením či vyjasněním záměrů ze strany vysoké školy. Pak je nutné, aby konzultant navázal s danými gatekeepery kontakt a pomohl vstup do terénu vyjednat.

Je zřejmé, že přístup k určité dokumentaci, klientele nebo činnosti, kterou chceme pozorovat, může být v řadě ohledů eticky citlivý. V případě, že existuje možnost, že by mohli být respondenti či organizace, která vás přijímá prostřednictvím popisných údajů identifikovatelní, musíte uvažovat o tom, jak tomu zabránit. Samotní gatekeepery nebo informanti vám pravidla sdělí, zda trvají na plné anonymitě – to se obvykle odvíjí z povahy výzkumného problému. Je tedy podstatné s gatekeepery a případně s vašimi

respondenty vyjasnit, co přesně chcete dělat, jakému účelu to bude sloužit a co se stane se získanými daty.

Data zůstávají ve vašem osobním archivu a vy musíte zajistit, že se k nim nedostane žádná třetí osoba (výjimkou může být konzultant, s kterým diskutujete všechny realizační problémy výzkumu). Je dobré mít na paměti, že únik citlivých informací může poškodit nejen samotné respondenty, ale obecněji i pracoviště (vysokou školu) na které studujete a nejspíš také vaše kolegy, pro které může být následně obtížnější sehnat informanty pro své výzkumy. Ve všech případech, které jsou netypické, a jste na pochybách, jak zaručit svým respondentům anonymitu a nedotknutelnost dat, se obraťte na svého konzultanta.

Zpracování dat

Analýza dat patří mezi nejobtížnější část práce na celém textu a jde o rozsáhlou problematiku, které se zde nelze věnovat. V průběhu studia máte možnost absolvovat kurzy s tímto zaměřením anebo čerpat z poměrně rozsáhlé metodologické literatury (např. Hendl, 2004, Švaříček & Šedřová a kol., 2007). Zpracování dat se, pochopitelně, liší podle toho, jakou metodologii ve výzkumu použijete. Proto následující text opět rozdělíme podle tohoto hlediska.

Kvantitativní metodologie

Data získaná dotazníky (obecněji data kvantitativní povahy) je třeba okódotovat (variantám proměnných přiřadíte číselné označení) a vložit do některého se softwaru, který slouží ke statistickému zpracování dat. Na Masarykově univerzitě jsou pro studenty zdarma k dispozici např. *Statistica* nebo *SPSS*, avšak v případě bakalářské práce, ve které vystačíte s deskriptivní statistikou, můžete použít i jiný software, např. tabulkové editory, které mají základní funkce pro zpracování deskriptivní statistiky k dispozici.

Kvalitativní metodologie

Data kvalitativní povahy se přepisují do textové podoby, a to doslovně. Lze použít i obecně používaných značek (viz např. Hendl, 2005) pro zachycení kontextu rozhovoru (intonace, souvislosti vyjadřování, ruchu atd.). Dále je lze zpracovávat pomocí softwaru²⁹ (nebo bez něj), a to na úrovni otevřeného kódování (viz Švaříček & Šedřová a kol., 2007).

²⁹ Na našem pracovišti je pro výukové účely dostupný software *Atlas.ti*, avšak studenti často pracují i s volně dostupnými softwary určenými pro analýzu kvalitativních dat.

V obou případech způsob zpracování dat do textu výzkumného projektu stručně popište, aby bylo zřejmé, jaké analytické postupy a jaký analytický software jste použili.

PSANÍ VÝZKUMNÉ ZPRÁVY

Jsou-li data sebrána a připravená k analýze (rozhovory jsou přepsány, dotazníky jsou vloženy do matice) začíná jedna z nejzajímavějších etap práce ve výzkumu. V datech pátráme po tom, co očekáváme i po tom, co by nás překvapilo, co lze označit řekněme jako nové, neočekávané, neobvyklé. Jde o tvůrčí etapu, která nás může naprosto pohltit, ale také nás může potrápiti. Necháme zde stranou problematiku samotné analýzy a podíváme se, co by mělo zaznít ve výzkumné zprávě.

Na počátku výzkumné zprávy je dobré charakterizovat výzkumný soubor – jaké základní charakteristiky mají jednotky, se kterými jsme pracovali. Jsou to charakteristiky běžné, očekávané nebo se něčím vymykají?

Po té nás čeká úvaha, jak vlastně naše data prezentovat. Je možné strukturovat výzkumnou zprávu podle specifických výzkumných otázek. Musíme však dávat pozor na riziko, které spočívá v tom, že taková struktura může působit mechanicky a bez nápadu. Lze ho částečně odbourat tím, že budeme pracovat s tématy výzkumných otázek spíše než s jejich doslovným zněním.

Ideální je identifikovat v datech tematické celky, které překračují nebo přestrukturovávají naše výzkumné otázky a z nich tvořit jednotlivé kapitoly. U analýzy kvalitativních dat je mohou tvořit skupiny kategorií vzešlých z otevřeného kódování, u dat kvantitativních může jít o tematické oddíly vztahující se ke klíčovému konstruktům výzkumu nebo i hypotézám. Ke každé kapitole je třeba najít určitý výkladový klíč. Je třeba přemýšlet, zda je možné postupovat v analýze a interpretaci libovolně anebo začít něčím, nač budeme navazovat a dále to rozvíjet.

Dále je nutná určitá selekce dat. Mnohdy nalezneme zajímavé vazby mezi daty, které jdou nad rámec našeho tématu a našich výzkumných otázek. Pokud je vám líto takovou informaci nechat ležet ladem, můžete zvážit, zda ji s patřičným komentářem neuplatnit v diskusi anebo v poznámce pod čarou. Selekcí spočívá i v tom, že zvažujeme, co čtenář opravdu potřebuje vědět – není nutné ho daty zahltnit³⁰. Je-li v textu zprávy příliš mnoho tabulek a grafů nemusí to nutně zvyšovat odbornou kvalitu textu. Totéž platí pro zacházení s citacemi dat kvalitativní povahy. Množství citací nezvyšuje nutně autenticitu a kvalitu výzkumu, chybí-li spolehlivá analytická práce.

30 Není např. nutné uvádět deskriptivní údaje o všech proměnných.

Nešťastný je postup, kdy jsou data pouze analyzována, aniž by byla doplněna o interpretaci – komentáře týkající se toho, co je na nich zajímavého, do jaké míry to koresponduje s dosavadním poznáním o dané populaci, kdo nebo co tvoří výjimky v nalezených pravidelnostech atd.³¹

Při psaní výzkumné zprávy dodržujeme rovněž určitá pravidla formální úpravy týkající se především prezentovaných dat. Ta je třeba mít na paměti zejména tehdy, používáme-li pro analýzu dat některý z analytických softwarů. Chceme-li z nich použít např. výstupové tabulky nebo grafy, je nutné upravit názvy proměnných z kódů do krátké slovní podoby, smazat anglické popisky a sloupce s údaji, které jsou pro text zprávy nadbytečné. U dat kvalitativní povahy je to obdobné a nikdy nezapomeneme našim respondentům přidělit přezdívky, abychom dostáli požadavku na zachování anonymity.

Po té, když jsme vyčerpali odpovědi na výzkumné otázky, můžeme výzkumnou zprávu zakončit diskusí. Napsat smysluplnou diskusi nemusí být v případě bakalářské práce zrovna lehké. Lze se v ní zamýšlet nad objevenými rozpory (v datech, mezi teorií a empirií, mezi zahraniční a tuzemskou situací...), nad vlastním postupem, který jste v práci využili, nad novými otázkami, či tématy, které váš výzkum otevřel a neměl možnost řešit. Proč není snadné dobrou diskusi napsat? Autor musí být již velmi dobře zorientovaný v dané problematice, aby dokázal poukázat na bílá nebo rozporná místa v tématu, dále musí být kritický, a to nejen vůči zdrojům, ze kterých čerpá, ale i sám k sobě. Do značné míry je třeba být i stylisticky obratný a umět pojmenovat citlivá místa výzkumu tak, abyste neublížili ani sobě³² ani nikomu dalšímu.

ODEVZDÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE A PŘIHLÁŠOVÁNÍ KE STÁTNICÍM

Bakalářská práce se odevzdává ve dvou výtiscích, vyvázaná v pevné vazbě na sekretariát ÚPV. Tím získáte nárok na zápočet za bakalářskou diplomovou práci. Pak musíte podat své studijní referentce žádost o otevření archivu závěrečné práce v is.muni. Ve chvíli,

31 Tento postup se občas objevuje, studenti od sebe oddělují kapitoly „Analýza dat“ a „Interpretace dat“.

32 Není dobré tvářit se, že je vaše bakalářská práce bezchybná, avšak není také třeba, obrazně řečeno, „sypat si na hlavu příliš mnoho popela“. Pokud naznáte vy nebo váš konzultant, že vaše bakalářská práce trpí nějakým opravdu závažným nedostatkem (absence realizovatelného výzkumného cíle, povrchní nebo chybná analýza dat, nedostatek dat, absence autorského hlasu, absence kapitoly o některém z klíčových konstruktů atd.), který by mohl vést k nepříznivému hodnocení textu, je lepší se k obhajobě nehlásit, text dopracovat a přihlásit se teprve s kvalitním textem v nejbližším možném termínu.

kdy je archiv otevřený, vkládáte do něj elektronickou verzi textu (včetně abstraktu a klíčových slov v češtině a angličtině) a otevíráte ho veřejnosti. Elektronickou verzi vložte ve formátu pdf, který zaručí, že se text při elektronických operacích nepoškodí a umožní všem uživatelům systému přístup ke stejné verzi diplomové práce, jako je verze tištěná bez ohledu na používaný textový editor. Elektronická verze bakalářské práce musí být totožná s tištěnou verzí (ověřuje to vedoucí práce, který ji v archivu závěrečných prací schvaluje), proto po výtiskování textu již žádné úpravy nedělejte!

K samotným bakalářským státním zkouškám se přihlašujte v is.muni (podobně jako k řadovým zkouškám), přesný termín obhajoby a zkoušek sledujte na webových stránkách pracoviště. Zkontrolujte si ještě, že máte zápočet za diplomový seminář. V případě přerušení studia ho již před odevzdáním práce obnovte.

ZÁVĚREM

Celý proces vzniku bakalářské práce nebývá právě krátký, a proto je dobré včas rozvrhnout síly a práci neodsouvat. V tomto případě, kdy jste odkázáni i na čas dalších lidí, je vhodné mít časové rezervy, abyste předešli neúspěchu. V případě pochyb o jednotlivých krocích se spíše než na své kolegy obračejte na konzultanta, který je první zkušenou osobou, která je připravená vás podporovat.

LITERATURA

- Hendl, J. (2004). *Přehled statistických metod zpracování dat: analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Švaříček, R., & Šedová, K. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.

Řešení cvičení č.

1. Vliv učitelova hodnocení na sebepojetí žáka.

Jde o téma nevhodné, a to z několika důvodů. Prvním je jeho obsáhlost (vzhledem k rozsahu bakalářské práce) a druhým je metodologická náročnost. Sebepojetí je budováno v průběhu života jedince (časová linie) mnoha různými faktory (rodina, vrstevníci, partneři, učitelé...), jejichž vliv lze jen velmi těžko filtrovat (k tomu nemáte v bakalářském studiu adekvátní přípravu). Potenciální riziko tématu tkví i v tom, že jde spíše o téma z pedagogické psychologie, tedy oboru, který nestudujete.

2. Strategie základních škol k udržení optimálního počtu žáků.

*Toto téma je zpracovatelné. Jak s ním naložila Marie Korčíanová, můžete zjistit v její bakalářské práci *Boj o žáka – Strategie základních škol k udržení optimálního počtu žáků*.*

3. Vliv používání znakování u batolat na rozvoj řeči.

Opět jde o nevhodné téma. Důvody jsou podobné jako v prvním případě. Opět zdůrazním zejména ty metodologické. Batolata jsou stimulována svým okolím k mluvení mnoha podněty a oddělit je od sebe a měřit vliv každého z nich je v běžných podmínkách takřka nemožné. Je to oříšek i pro zkušené psychology (ano, jde především o psychologické téma), natož pro studenty.

4. Mezigenerační učení ve volnočasových centrech.

*Pozorný čtenář kapitoly již zjistil, že toto téma zpracovatelné je. V roce 2013 Jitka Rybníčková obhájila diplomovou práci s názvem *Mezigenerační učení ve volnočasových centrech a domech dětí a mládeže*.*

5. Faktory ovlivňující pracovní úspěšnost osob s tělesným postižením

*Toto téma zní rovněž široce, nicméně tím, že je v něm uvedeno slovo faktory, lze očekávat, že nemusí jít o vyčerpávající zkoumání všech (v úvahu připadajících) faktorů, ale je vybraných (zřejmě by to měly být faktory klíčové). Jak lze takové téma zpracovat se můžete podívat do diplomové práce Veroniky Pawlusové s názvem *Faktory ovlivňující pracovní úspěšnost osob s tělesným postižením*. Zde zároveň vidíte, že pojmenování samotného tématu může být v některých případech i názvem práce.*

6. Romští žáci na ZŠ

V tomto případě nejde o specifické téma, ale pojmenování tematické oblasti, kam by mohl výzkum bakalářské práce směřovat. Může jít o odrazový můstek pro počáteční konzultace tématu bakalářské práce, z kterého lze vygenerovat řadu různých témat, které s ním souvisí. Přesto nejde o téma vymyšlené, ale o název diplomové práce Ivety Rožníčkové, který se stal zdrojem kritiky v posudcích oponenta i konzultanta, neboť neodpovídal zúženému tématu její diplomové práce spočívající v pedagogické komunikaci s romskými žáky na ZŠ.